

Modern nagyszótár a posztmodern korban

A magyar nyelv nagyszótára

A magyar nyelv nagyszótárának I. és II. kötete 2006 őszén jelent meg. Az igény és az első koncepciók a felvilágosodás áramában születtek, a modern kor kezdetén. Kérdés, hogy érvényes-e még ma is ez a koncepció, vagyis hogy lehetséges-e, s ha lehetséges, szükséges-e egy ilyen munka ma, a posztmodern világban.

A modernség története két nagy könyvvel kezdődött: az angol és a francia nagyenciklopédiával. A 18. század közepén azt gondolták, ha a kor legnagyobb szellemei összegyűlnek, megbeszélik és rendszerezik a korszak ismereteit, majd alaposan, körültekintően, igényesen megírják mindazt, amit az egyes jelenségekről tudni lehet, akkor ezzel összerakható lesz az emberiség közös tudása. Az *Enciklopedia Britannica* vagy a *Nagy Francia Enciklopédia*, úgy vélték a szerzők és szerkesztők, a teljes tudás tárháza lesz; bíztak abban, hogy ha kellőképpen nagy terjedelmű, alapos és igényes munkát végeznek, akkor az emberiség tudásának a teljessége összefoglalható benne. Ellenőrzött és koherens ismereteket akartak adni, ezért úgy vélték, ha az akadémiák megvitatják és jóváhagyják a leírtakat, az lehet a garancia, hogy ne véletlenszerű, esetleges, s főleg ne téves, hamis vagy elavult ismeretek kerüljenek az emberek elé. Mi több: ez a lexikon vagy enciklopédia egy lépés lesz, mégpedig jelentős lépés a közjó megeremtésére, mert hogy a tudás eloszlatja a babonát és butaságot, és boldoggá teszi az embereket és az emberiséget. Ebből a gondolatmenetből logikusan következett, hogy a felvilágosodás és az azt követő eszmei mozgalmak mind céljukul tüzték ki különféle – rendszerint akadémiák által írott, ellenőrzött és jóváhagyott – lexikonok létrehozását.

A posztmodern világának, a 21. század elejének éppen ezzel ellentétes a tudásról való felfogása, véleménye, a tudáshoz való viszonya. Korunk enciklopédiája a *Wikipédia*, a mindenki által írott és írható,

nyitott lexikon. Nem tudós akadémiák munkája, nem az ellenőrzött tudás tárháza, hanem alulról szerveződő tudástár. Nem egy elmélet vagy gondolatrendszer foglalta, hanem nyitott felület, amelyen mindenféle elméletek és gondolatrendszerek megjelenhetnek. Nem a tudás rendszerét és logikáját építik fel a szerkesztők előbb, hogy az egyes területeket, elméleteket és területeket kitöltsék konkrét tudásanyaggal, hanem különféle konkrét ismeretanyagokat, témákat, szócikkeket, ajánlanak fel egyes emberek, és ezekből áll össze majd a tudás – ha nem is a tudás rendszere, de a tudás egy lehetséges tárháza. A *Wikipédiát* mindenki írhatja, mindenki hozzászólhat, mindenki vitathatja, módosíthatja, függetlenül attól, hogy szakmabeli vagy laikus, kezdő érdeklődő vagy bölcs kutató.

Amíg tehát a modernség nagy enciklopédiái a tudás rendszerezett, ellenőrzött, súlyozott és kanonizált teljességét kívánják visszaadni, addig a *Wikipédia* a tudás szórtságát, a lehetséges tudások sokszínűségét és a tudás lezáratlanságát. A *Wikipédia* a tudásanyag pillanatnyi rögzítésére vállalkozik, s az általa közzétett anyag alapján nem rendszerezett, nem ellenőrzött, nem súlyozott és nem kanonikus. A nagy modern enciklopédiák lezárt, befejezett munkák: létre lehet hozni néhány évtized vagy évszázad elteltével egy új lexikont vagy enciklopédiát, de az már egy másik kor más tudásának tára lesz. A *Pallas nagylexikon*, a *Révai nagy lexikona*, az *Új magyar lexikon* vagy a *Magyar nagylexikon* mind-mind ilyen munkák: az adott kor tudásának és szellemének enciklopédikus bemutatását tüzték ki céljukul. A

posztmodern kor lexikona azonban világhálón szerkesztődik: nemcsak értelmetlen, de ezzel a tudásfelfogással egyenesen ellentétes lenne kinyomtatni, ezáltal lezárni a szerkesztést, befejezettnek tekinteni a vitákat, adott pillanatban rögzíteni a tudás állapotát mint érvényes és végleges tudást.

Éppen ezért a posztmodern korban bátran felvethető a kérdés: lesznek-e még papír alapú lexikonok, s ha lesznek, érvényes és értelmes-e szerkeszteni, kiadni és megvenni ilyen munkákat? Lezárható-e a gyűjtés, rendszerezés, összeállítás munkája egy tetszőleges pillanatban? Teremthető-e új tudáskanon, s ha teremthető is: helyes-e ilyent teremteni?

A magyar nyelv nagyszótárának az első tervei az 1810-es, 1820-as és 1830-as évekből valók. Most végre megvalósulhatott egy majd' 200 éves terv: állítsuk össze a magyar nyelv szókészletének lehetséges legnagyobb, legteljesebb, legtudományosabb és legsokoldalúbb gyűjteményét. Az igény és az első koncepciók azonban a felvilágosodás áramában születtek, a modern kor kezdetén. Kérdés, hogy érvényes-e még ma is ez a koncepció, vagyis hogy lehetséges-e, s ha lehetséges, szükséges-e egy ilyen munka ma, a posztmodern világban.

Ha ez a probléma pusztán technikai lenne, akkor könnyen megválaszolhatnánk. Elképzelhető egy lexikon nemcsak papíron, hanem CD-n is, illetve a világhálón. Azért is könnyű a válasz, mert erre a problémára a szótár szerkesztői maguk is gondoltak, és a szótár egy része az Interneten is elérhető. Bárki beütheti a www.ny-tud.hu/hhc címet, és megtalálja a szótár egyik szövegbázisát, az ún. elektromos korpuszt. A szócikkeket nem találja meg, de egy igen gazdag szövegtárat igen, amely jól használható és nagy keresési lehetőséget biztosít. Viszont (mivel az egyik szövegbázisról van szó) nem mindig ugyanazok a példák jelennek meg, mint az írott változatban, hol bővebb, hol szűkebb a megjelenő szövegek listája, csak részben fedik egymást a két adatbázis. A szótár használóinak – akár a papíralapút, akár az elektronikusát böngészik – tudniuk kell

tehát, hogy a másik változatban is érdemes utánanézni egy-egy szónak. Az elvi kérdést ez a különbség tehát még inkább kiélezi: van-e tehát érvényes és teljes szövegkorpusza a magyar irodalomnak, és lehetséges-e teljességre törekvő munka a magyar szókincs feldolgozásakor? A nyomtatott nagyszótár lezárásának pillanata valóban azt jelenti, hogy az adatgyűjtés és a feldolgozás befejeződött, ám az elektronikus adatbázis folytatható, bővíthető, kiegészíthető. Vagyis létezik egy zárt adatanyag és egy nyitott. Első gesztusként valószínűleg mindenki azt mondaná: nosza, akkor használjuk mindig a legújabbat, legteljesebbet. Ám ez sem megnyugtató, hiszen, tudjuk, a nyelv állandóan bővül, de emellett szűkül is, nemcsak új szavak jelennek meg, de új jelentések is, új árnyalatok, új használati helyek, és ezeket mind egyenként mérlegelni kell, elhelyezni, ellenőrizni, értelmezni és értékelni. Vagyis az elektronikus változatot – ha valóban naprakész akarna lenni – minden elemében állandóan újra kellene gondolni, írni, formázni. Ez egyrészt praktikus nagy nehezen megoldható lenne, másrészt el is bizonytalanítja az olvasót: lehet, hogy más szótárt olvas az, aki szombatol olvassa, mint aki előtte csütörtökön nézte meg? Ez akkor azt jelenti, hogy az elektronikus változatnak nemcsak előnyei, de hátrányai is vannak.

A magyar nyelv nagyszótára nyomtatott változatát olvasva feltűnik a feldolgozás gazdagsága. Nem pusztán értelmező szótár a könyv, bár elsősorban az, és ilyen minőségében *A magyar nyelv értelmező szótára*, valamint a *Magyar értelmező kézi-szótár* 1972-es, majd 2003-as változatának az utóda. De nagyon gazdag és nagyon strukturált tudásanyagot dolgoz fel, a szójelentés árnyalataira is figyel, az összetett szavakra és frazémákra is. Mivel a feldolgozott és hivatkozott szövegbázis lényegében az előző kétszázötven évé (1772-től napjainkig, a nyelvtörténeti periodizációban újmagyar kornak nevezett korszaké), a szótár történeti szótárnak is tekinthető. Dícséretesen nagy szöveggörnyezettel közlik az egyes előfordulásokat, így ezek a rész-

letek érthetőek és követhetőek, s mindehhez pontosan visszakereshetők, mivel a hivatkozások pontosak.

Az első kötet lényegében a szótár használatának háttéranyagát tartalmazza: lenyűgöző és elborzasztó olvasmány. Tartalmaz egy majdnem hétszáz (!) oldalas forrásjegyzéket: ennyit tesz ki azoknak a könyveknek a felsorolása, amelyre a szótár szövege épül. Az ehhez tartozó névjegyzék önmagában is negyvenöt oldal. Aztán tartalmazza a magyar nyelv ragozási rendszerét, több mint háromszáz oldalnyi táblázatot. Első ránézésre is átélhetővé válik az a közhely, hogy a magyar nyelv milyen rendkívül nehéz nyelv: ennyi különféle típusú ragozást megtanulni tökéletesen valószínűleg csak spontán módon, születéstől kezdve lehet. Olvasgatva úgy tűnt, hogy a magyar szavak egy jelentős része hiányos ragozású. A magyar rag- és jelkészlet gazdagsága is feltűnő, ha az ember a ragozási táblákat olvasgatja.

Hogy egy szótárát mennyire lehet használni, az a feldolgozás tartalmán kívül még legalább két összetevőn múlik: a hivatkozások és a visszakereshetőség rendszerén, továbbá az olvashatóságot és átláthatóságot biztosító tipográfián. A könyv mindkét szempontból példamutató: a szócikkek tagolása világos, a szempontok elkülönülnek egymástól, de nagyon pontosan azonosíthatóak, a betűk szépek és olvashatóak. A könyv használatát sok tájékoztató, jól elhelyezett rövidítésmutató, a szócikkek felépítését megmutató ábra segíti. Egyedüli kivétel ez alól a ragozási táblázatok rendszere, amelyben nehéz tájékozódni. A táblázatok tartalmi-nyelvészeti logikája világos: ragozási alapeseteket mutat be (alapmintákat), majd ezeknek

különbéféle változatait. Ám nagyon nehezen lehet csak megtalálni az alapeseteket, nem könnyű kiigazodni a táblázatokon. Sajnos kihasználatlanul maradt az első kötetben az a lehetőség, hogy a belső borítótáblát a tájékozdást segítő táblázatnak felhasználják. Amilyen hasznos ez a második kötetben (és remélhetőleg az összes többiben), annyira kár, hogy nem került ilyen segítő eszköz az első kötetbe. Valamilyen tipográfiai, tördelési és tagolási eljárással olvasóbarátta lehetett volna tenni a szótárnak ezt a részét is. Kár, hogy itt nem sikerült valamilyen szép és szellemes megoldást kitalálni, és különösen

azért kár, mert amúgy is könnyű elveszni ebben a labirintusban. A bírálat után azonban következék ismét az elismerés: az első két kötet minden más része jól olvasható, világos, áttekinthető, a jelek és utalások szinte vezetnek az olvasó szemét.

A magyar nyelv nagyszótárának első két kötete most, 2006 őszén látott napvilágot. A tervek szerint a teljes anyag, a körülbelül 110.000 címszó 18 kötetben

Mivel a feldolgozott és hivatkozott szövegbázis lényegében az előző kétszázötven évé (1772-től napjainkig, a nyelvtörténeti periodizációban újmagyar kornak nevezett korszaké), a szótár történeti szótárnak is tekinthető.

Dicséretesen nagy szöveggörnyezettel közlik az egyes előfordulásokat, így ezek a részletek érthetőek és követhetőek, s mindehhez pontosan visszakereshetők, mivel a hivatkozások pontosak.

jelenik majd meg, 25 év alatt, 2031-ig. Ez a huszonöt év egyfelől nem sok, ha a terv születésétől eltelt 175 évhez viszonyítjuk. Másfelől azonban rengeteg idő. Egyrészt emberi-személyes értelemben. Nem tudjuk, mi, mai szótárvásárlók és -olvasók megérjük-e még az utolsó kötet megjelenését, örülhetünk-e még neki, használhatjuk-e még. Vagy nem tudjuk, hogy a mai szótárírók közül hányan látják még meg a 18. kötetet, és hányan fognak még dolgozni benne. Bár „a tudomány” elvont eszméjéhez mérve ez vélhetően elhanyagolható szempont, én mégsem gondolom elvetendőnek. Már csak azért sem, mert a poszt-

modern kor nagy-nagy kétellyel tekint az ilyen nagy és elvont eszmékre, és mert „a tudomány”-ban is hangsúlyozza a személy, a tudós, az alkotó szerepét.

A másik kérdés, amit ez az időtáv felvet, tudományos. Minden szótár képet ad a nyelv egy pillanatnyi állapotáról, és képet ad arról a világról, amelyben készül. Társadalomtudósok, történészek, irodalomtörténészek, szociológusok fontos munkaeszköze és forrása lehet. Látható, hogy a nyelv változása gyorsul a történelem során, és nyilvánvaló, hogy az előző évtizedekben egyre gyorsult. Az szintén belátható, hogy a nyelven belül a szókincs változik a leggyorsabban, annyira gyorsan, hogy még egy-egy ember életében, sőt egy-egy évtizeden belül is megragadható ez a változás. Szavak jönnek be a magyar nyelvbe és szavak vesznek ki belőle, szójelentések teremődnek és felejtődnek el, árnyalatok és hangulatok keletkeznek és múlnak el, ritka szavak gyakoriakká válnak, mások a szókészlet perifériájára kerülnek. Az ábécében első szavakat tartalmazó kötet a 2005-ös, az utolsó szavakat tartalmazó pedig a 2030-as nyelvállapotot tükrözi majd? Valószínűleg így lesz, még ha törekednek is a szerzők arra, hogy az előző kétszázötven év teljes szöveganyagát figyelembe vegyék.

Igen, a történeti szöveganyag képes arra, hogy valamelyest kiegyensúlyozza az esetlegességeket, de teljesen megszüntetni nem tudja. Ha igaz az, hogy a szókincs olvasása során arról a világról is képet kapunk, amely használja ezeket a szavakat, akkor a huszonöt év azt fogja jelenteni, hogy nagyon is figyelembe kell majd venni a szótár használata során, hogy egy egész emberöltő telik el az első és az utolsó kötet megjelenése között. Nagyon boldog lennék, ha bármit is láthatnánk előre abból, hogy milyen lesz a világ negyedszázad múlva.

A modernség embere létrehozta a tudomány, a gondolkodás nagy rendszereit, de állandóan lázadni próbált a nagy rendszerek ellen, majd eközben ismét nagy rendszereket hozott létre. A posztmodern kor embere elveti a nagy rendszereket, hátat fordít a nagy narratíváknak, természetesen mozog a

nyitott webes felületeken, mégis igényli a nagy narratívákat és nagy rendszereket. Korunk enciklopédiája valóban a *Wikipédia*, de ettől még szükségünk van a nagy összefoglaló lexikonokra. Valószínűleg posztmodern módon használjuk majd a *Nagyszótárt* is: egyfelől úgy tekintünk rá, mint a táncos a kályhára, ahonnan be tudja járni az egész teret, másfelől azonban állandóan kiegészítjük majd a magunk új nyelvi tapasztalataival, folytatjuk és korrigáljuk. A nyelvről való tudásunk alap-lexikona lesz, de kiegészítjük, helyesbítjük majd folyamatosan: nem a hibái okán, hanem mert folyamatosan változik anyaga, a nyelv, és mert úgy is gondolkozunk a nyelvről, hogy nem érezzük lezárhatónak a leírását.

Hogy is írta Kazinczy 1819-ben, a nagyszótár ideáját kitermelő nyelvújítási harc értékelésekor? „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersemind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával.” Ma így mondanám: „Jól és szépen az ír, aki tüzes modern és tüzes posztmodern egyszersemind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával.” Valószínűleg így lehet feloldani azt az ellentmondást is, amit mindvégig jelezni akartam. Igen, a posztmodern kor egészen más szövegeket hoz létre, másként gondolkodik tudásról, teljességről, megbízhatóságról, rendszerekről, tudóskról. Ám ahogyan a modern kor nem nélkülözhetette azt, amit rendszerektől és kész struktúráktól mentesen gondoltak ki az emberek, úgy vélhetően a posztmodern világ sem nélkülözheti a rendszert adó, struktúrákban gondolkodó munkákat. S az embereknek szükségük van a letisztult tudást összefoglaló, a többszörösen ellenőrzött gondolatmenetekre, az egységes szemléleti rendszerbe illesztett tudásanyag megnyugtató teljesség-élményére.

Ittész Nóra (2006, főszerk.): *A magyar nyelv nagyszótára, I. és II. kötet*. MTA Nyelvtudományi Intézet,

Fenyő D. György

Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Radnóti Miklós Gyakorlóiskola